

RYSZARD F. SADOWSKI¹

Teoretyczne i praktyczne zaangażowanie różnych tradycji religijnych w kwestię klimatyczną

Streszczenie

Artykuł ten stawia sobie za cel ukazanie różnorodnych aktywności religii na rzecz ochrony klimatu. Przyjęto w nim założenie, które – jak się zdaje – udało się potwierdzić, że encyklika *Laudato si'* stanowiła swego rodzaju katalizator, który zmobilizował i zaktywizował różne środowiska religijne na całym świecie, by czynnie włączyły się ochronę klimatu w perspektywie zbliżającej się konferencji klimatycznej COP21 w Paryżu. Obecne w myśli zachodniej rozróżnienie na teoretyczną i praktyczną aktywność człowieka stanowi punkt odniesienia dla ukazania różnych inicjatyw klimatycznych religii, jakie miały miejsce w okresie od ukazania się encykliki *Laudato si'* do szczytu klimatycznego w Paryżu. W opracowaniu wyróżnia się trzy zasadnicze punkty: 1. Doświadczenie kryzysu ekologicznego. 2. Refleksja na kryzysem ekologicznym i jego diagnoza. 3. Próby przezwyciężenia kryzysu. Autor skupia się głównie na punkcie trzecim, wskazując na wielorakie praktyczne inicjatywy różnych tradycji religijnych, szczególnie zaś chrześcijaństwa, buddyzmu, hinduizmu, islamu, religii pierwotnych, bahaizmu oraz wspólnych, międzyreligijnych inicjatyw klimatycznych.

Słowa kluczowe: encyklika *Laudato si'*, religia i ekologia, zmiany klimatyczne, Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, COP21

¹ Wydział Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Ekologii i Bioetyki, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa, r.sadowski@uksw.edu.pl

1. Wprowadzenie

Od kilku dekad religie aktywnie włączają się w walkę ze zmianami klimatycznymi. W ramach poszczególnych tradycji religijnych mamy do czynienia zarówno z dogłębnym namysłem teoretycznym, jak i aktywną działalnością praktyczną, które stawiają sobie za cel rzetelną ocenę faktycznego stanu zmian klimatycznych, postawienie właściwej ich diagnozy oraz podjęcie prób ich przewyciężenia. Integralne podejście do tego zagadnienia domaga się teoretycznej i praktycznej aktywności religii. Ujęcie uwzględniające rozróżnienie na *theoria* i *praxis* będzie stanowić dla niniejszego opracowania swego rodzaju punkt odniesienia przy analizie różnorodnych aktywności religii na rzecz ochrony klimatu. Taki sposób ujmowania obecny jest w myśli zachodniej już od starożytności.

Arystoteles był jednym z pierwszych myślicieli, który, analizując działalność człowieka, dokonał rozróżnienia na *theoria* i *praxis*. Wśród podstawowych aktywności człowieka wyróżnił on *theoria*, *poiesis* oraz *praxis*. Każdej z tych aktywności przyporządkował właściwy jej typ poznania. Było to odpowiednio poznanie teoretyczne (*θεωρητική διάνοια*), którego celem jest prawda, poznanie pojętyczne (*ποιητική διάνοια*), którego celem jest wytwarzanie oraz poznanie praktyczne (*πρακτική διάνοια*), którego celem jest postępowanie (Kalinoski 1960: 13-14). Zdaniem Gadamera Arystoteles nie definiuje jednak *theoria* w opozycji do *praxis* lecz w opozycji do *poiesis* – zdolności wytwórczych człowieka. Te zaś opisuje, wprowadzając rozróżnienie na *techne* – sprawność techniczną, tzn. zdolność wytwarzania czegoś oraz *phronesis* – rozsądek, który Arystoteles rozumie jako mądrość praktyczną, która kieruje postępowaniem.

Analiza ludzkich aktywności przez pryzmat Arystotelesowskiego rozróżnienia na *theoria* i *praxis* obecna jest do dziś, choć przyjmuje nieco inne formy. Hannah Arendt w książce pt. „Kondycja ludzka” zauważa, że myśl europejska w okresie przednowożytnym zbyt koncentrowała się na *via contemplativa*, przy jednoczesnym pomniejszaniu znaczenia *via activa*. Zmiana, jaka nastąpiła w nowożytności, łączyła się z przesunięciem akcentu z wcześniejszego pytania

„dlaczego” coś jest, na nowe pytanie – „jak” coś powstało. W opinii Arendt nowożytność odwróciła hierarchię teoretyzowania i działania. Zmiana ta spowodowała, że właśnie dzięki działaniu człowiek był w stanie zaspokoić potrzebę wiedzy (Arendt 2010: 326, 331). Obecnie coraz częściej aktywność teoretyczną i aktywność praktyczną człowieka traktuje się nie jako wzajemnie przeciwstawne, lecz jako komplementarne, a wręcz synergiczne (Dehart 1995: 7-27). Ujęcie takie można zaobserwować m.in. w działalności różnych religii na rzecz ochrony klimatu.

Wiele wskazuje na to, że różne tradycje religijne w taki właśnie sposób podchodzą dziś do kryzysu klimatycznego. Angażują się w teoretyczną refleksję nad kryzysem, przy jednoczesnym praktycznym zaangażowaniu w jego przezwycięzenie. W świetle właściwych im obrazów świata postrzegają zmiany zachodzące w środowisku przyrodniczym, tzn. w świetle właściwych im *theoria* pozyskują wiedzę o stanie środowiska dzięki *praxis*. Kolejnym etapem aktywności religii jest teoretyczna refleksja nad aktualną kondycją środowiska w oparciu o wiedzę uzyskaną na drodze *praxis*. Etap ten kończy się postawieniem „diagnozy” – czyli teoretycznej analizy niepokojących zjawisk zachodzących w przyrodzie, wskazanie ich przyczyn, wzajemnych powiązań oraz wypracowanie sposobu przezwyciężenia kryzysu. Ostatnim etapem aktywności religii są praktyczne działania, które w oparciu o wcześniejszą refleksję teoretyczną stawiają sobie za cel przezwycięzenie kryzysu klimatycznego.

Specyficzna rola religii w podejściu do kwestii klimatycznej przejawia się zarówno na poziomie diagnozowania kryzysu, jak i na poziomie jego przezwyciężania. Diagnozując przyczyny zaistnienia kryzysu, religie odwołują się bowiem do najbardziej pierwotnych pytań o jego przyczyny, których szukają w oparciu o wypracowane w ich ramach koncepcje człowieka i świata. Przezwyciężając zaś kryzys klimatyczny, bazują na specyficznych atutach religii: autorytecie moralnym, odwoływaniu się do głębokich motywacji duchowych, długiej tradycji kształtowania postaw wśród swych wyznawców, a także do struktur organizacyjnych, którymi dysponują. Dzięki temu wachlarz możliwych działań religii na rzecz ochrony klimatu wzbogaca ogólnie

przyjęte formy tych działań. Religie oprócz wszelkiego rodzaju form działalności praktycznej, właściwych organizacjom pozarządowym i innym podmiotom, często posługują się apelami, które bazują na ich autorytecie moralnym. Apele takie kierują zarówno do rządów i różnych gremiów międzynarodowych, jak i do poszczególnych wiernych. Ponadto religie wypracowały metody wpływania na zachowania swych wyznawców dzięki tysiącletnim doświadczeniom w kształtowaniu postaw swych wiernych.

Niniejsze opracowanie stawia sobie za cel ukazanie aktywności różnych tradycji religijnych na rzecz ochrony klimatu po ukazaniu się encykliki *Laudato si'*. Chodzi tu przede wszystkim o pokazanie praktycznych działań religii, które zmierzają do przezwyciężenia kryzysu klimatycznego. Wiele wskazuje bowiem na to, że encyklika *Laudato si'* stała się katalizatorem, który zainicjował liczne inicjatywy religijne w perspektywie konferencji klimatycznej ONZ w Paryżu COP21 (30 listopada do 12 grudnia 2015 roku). Wydanie przez papieża Franciszka „encykliki klimatycznej” stało się impulsem do bardziej aktywnego zaangażowania innych liderów religijnych w kwestię klimatyczną. Niejednokrotnie wprost nawiązują oni do przesłania papieża Franciszka, tworząc w ten sposób szerokie międzyreligijne porozumienie na rzecz ochrony klimatu. Przykładem może być w tym względzie oświadczenie Światowych Przywódców Buddyjskich pod przewodnictwem Dalajlamy (Web-01), stanowisko *Evangelical Lutheran Church in America* (Web-04) oraz list 425 rabinów na temat kryzysu klimatycznego (Web-08).

2. Doświadczenie kryzysu ekologicznego

Doświadczenie współczesnego kryzysu ekologicznego jest powszechne. W mniejszym lub większym stopniu wszędzie zauważa się zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, które często łączą się z pustynnieniem, deforestacją, wymieraniem gatunków, wyczerpywaniem się zasobów naturalnych oraz rosnącą ilością odpadów. Wszystko to, bezpośrednio lub pośrednio, wpływa na kondycję naszej planety i żyjących na niej organizmów. Negatywnych skutków

wynikających z tych zmian doświadcza także człowiek. Religie zaś, które bezpośrednio odnoszą się do człowieka, muszą uwzględniać zmieniające się warunki, w jakich on żyje i pomagać w przewyższaniu wyzwań, przed jakimi staje. Stąd bazując na obrazach świata obecnych w poszczególnych tradycjach religijnych, analizują one zmiany środowiskowe, by rozpoznać zachodzące w świecie procesy i przewidzieć zmiany, do jakich mogą doprowadzić.

Dobrym przykładem doświadczenia kryzysu środowiskowego, odczytywanego w kluczu religijnym, choć bazującego na danych nauk szczegółowych, jest publikacja pt. *The Eleventh Commandment*. Podróżujący po Palestynie amerykański leśnik Walter Lowdermilk obserwował degradację przyrody na terenie Ziemi Świętej. Jego wyobrażenia ukształtowane na podstawie lektury Biblii i literatury klasycznej dramatycznie kontrastowały ze stanem przyrody, jaki obserwował podczas podróży. Sprowokowało go to do sformułowania jedenastego przykazania, które dotyczyło troski człowieka o przyrodę. „XI. Odziedziczysz świętą ziemię jako wierny włodarz, ochraniając jej zasoby i płodność z pokolenia na pokolenie. Będziesz ochraniał pola od erozji gleby, będziesz ochraniał płynące wody od wyschnięcia, będziesz ochraniał lasy od dewastacji i wzgórze od nadmiernego wypasania przez trzody, tak, by twoi potomkowie cieszyli się obfitością. Jeśli którekolwiek »będziesz« odrzucisz w swoim włodarzowaniu ziemią, wówczas żyzne pola staną się bezpłodną kamienistą glebą, a rzeki staną się korytami ścieków, liczba twoich potomków zmniejszy się, będą żyć w nędzy lub zupełnie znikną z powierzchni ziemi” (Lowdermilk 2003: 12; McDonagh 1990: 204-206).

Liderzy religijni dostrzegli wyraźny wpływ zmian środowiskowych na codzienne życie swoich wiernych już w czasie „przebudzenia ekologicznego” w latach 60. XX wieku. Od tej pory dostrzegamy liczne inicjatywy religii zmierzające do oceny zakresu tych zmian i ich skutków. Pewnym przełomem w tym względzie był rok 1979, kiedy to przedstawiciele wszystkich największych denominacji chrześcijańskich (w tym katolicyzmu i prawosławia) wspólnie zaczęli promować ideę ekosprawiedliwości, wskazując na to, że zanieczyszczenie środowiska jest przyczyną licznych problemów, których doświadczają

w największym stopniu ludzie najbiedniejsi. Przykładem wspólnej chrześcijańskiej inicjatywy jest wystosowane 7 czerwca 1992 roku orędzie do uczestników Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro. W orędziu tym podkreśla się dramatyczny stan środowiska naturalnego w wielu miejscach świata oraz złożoność współczesnego kryzysu ekologicznego i konieczność komplementarnego podejścia do problemów społecznych i środowiskowych. „Duch Święty poucza nas, aby najpierw iść do tych miejsc, gdzie Kościół i stworzenie najbardziej cierpi, do tych przygnębiających miejsc, gdzie płacz ludzi i płacz Ziemi mieszają się w jedno. Spotkamy tam Jezusa, który poszedł tam przed nami z solidarnością i uzdrowieniem” (Granberg-Michaelson 1992: 73).

Potrzebę włączenia religii do przeciwdziałania zmianom zachodzącym w ziemskim ekosystemie dostrzegli uczeni. Przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych zrzeszeni w *Union of Concerned Scientists* już w 1992 roku zwrócili się z apelem, m.in. do liderów religijnych, w którym wskazują na złą kondycję naszej planety i konieczność włączenia się religii w refleksję nad zmianami środowiskowymi (Tucker 2003: 124-130).

Wśród wielu opracowań na temat kondycji ziemskiego ekosystemu, które zostały przygotowane przez uczonych inspirowanych pobudkami religijnymi, na uwagę zasługuje publikacja irlandzkiego ekoteologa, ks. Seána McDonagha SSC, zatytułowana *Climate Change. The challenge to all of us* (2007). W książce tej McDonagh opisując zmiany klimatyczne, syntetycznie przedstawia kondycję naszej planety. Zagadnieniu temu poświęca aż trzy rozdziały monografii, które tytułuje: rozdział 1. *The Atmosphere*; rozdział 2. *Climate Change and Extreme Weather* oraz rozdział 3. *Climate Change, the Oceans and the Living World* (McDonagh 2007: 12-57).

Wydaje się jednak, że najpełniejszą analizę aktualnego stanu naszej planety przedstawioną w dokumentach religijnych prezentuje encyklika *Laudato si'*. Papież Franciszek poświęcił temu zagadnieniu cały rozdział encykliki, który zatytułował „Co się dzieje w naszym domu”. Bazując na najnowszych badaniach naukowych przeprowadzonych przez najbardziej prestiżowe instytuty badawcze, przedstawił w syntetyczny sposób wyniki badań na temat zanieczyszczeń,

globalnego ocieplenia, kwestii wody, utraty różnorodności biologicznej, pogorszenia się jakości życia i upadku społecznego. Ponadto wskazał na przejawy globalnej niesprawiedliwości i nieskuteczność działań naprawczych.

W encyklice tej analiza aktualnej sytuacji ludzkości i świata przygotowana w oparciu o dane nauk szczegółowych i społecznych poprzedza teologiczne i filozoficzne analizy papieża Franciszka, który stwierdza: „Dlatego zanim rozpoznamy, jak wiara wnosi nowe motywacje i wymagania wobec świata, którego jesteśmy częścią, proponuję zatrzymać się na chwilę, by zastanowić się, co dzieje się w naszym wspólnym domu” (*Laudato si'* 17).

3. Refleksja nad kryzysem ekologicznym i jego diagnoza

Różne tradycje religijne od kilku dekad podejmują intensywne próby zrozumienia zjawisk przyczyniających się do kryzysu środowiskowego. W ostatnich zaś latach aktywność ta w dużej mierze koncentruje się wprost na kryzysie klimatycznym, który stał się dla ludzkości dramatycznym wyzwaniem (Haluza-DeLay 2014). Zaangażowanie religii w tym względzie dobrze ilustruje temat odbywającego się w 2014 roku dorocznego zjazdu *American Academy of Religion* – „Religia i zmiany klimatyczne” (Taylor 2015: 7).

Refleksja dokonywana nad kryzysem środowiskowym z perspektywy religijnej nie ogranicza się do wskazywania bezpośrednich, „technicznych” przyczyn kryzysu, lecz charakteryzuje się szukaniem najbardziej pierwotnych jego przyczyn. Zwykle upatruje się je w człowieku i jego nieuporządkowanych relacjach w stosunku do *sacrum*, samego siebie, drugiego człowieka i świata. Ujęcie takie jest charakterystyczne dla różnych tradycji religijnych.

Przykładem tego typu religijnej diagnozy współczesnego kryzysu środowiskowego jest opinia, jaką wyraził pochodzący z Iranu amerykański filozof nauki Seyyed Hossein Nasr, który identyfikuje się z islamem. Zwraca on uwagę na duchowe tło nadużyć człowieka względem przyrody (Nasr 1966: 270-271). Zdaniem Nasra przyczyną zakłócania przez człowieka równowagi ziemskiego ekosystemu jest

zatrącenie poczucia *sacrum*, co ostatecznie prowadzi do niezdolności człowieka do rozpoznania właściwego mu miejsca w świecie. „Nie wolno nam zapominać, że dla każdego człowieka (z wyjątkiem człowieka nowożytnego) i to zarówno w starożytności, jak obecnie, kosmos posiada wymiar sakralny. Kosmos przemawia do człowieka i wszystkie zjawiska w nim zachodzące mają sens. (...) Sama struktura kosmosu zawiera duchową wiadomość i jest objawieniem pochodzącym z tego samego źródła, co religia” (Nasr 1997: 21).

Niewłaściwy stosunek człowieka do przyrody jest zdaniem S. H. Nasra konsekwencją zagubienia człowieka w świecie i jego dezorientacji, która przejawia się w jedynie przedmiotowym i utylitarnym stosunku do przyrody. Myśl tę wyraża, odwołując się do relacji mężczyzny i kobiety: „Przyroda jest obecnie postrzegana jako coś, co ma dostarczyć radości i może być wykorzystane do granic możliwości. Zamiast być poślubioną żoną, która dostarcza mężowi licznych korzyści, ale jednocześnie za którą jest on odpowiedzialny, dla nowożytnego człowieka przyroda stała się prostytutką, którą można wykorzystać bez jakichkolwiek zobowiązań i poczucia odpowiedzialności względem niej. Problemem stała się kondycja prostytuowanej przyrody, która uniemożliwia już jej dostarczanie dalszych przyjemności. Dopiero to spowodowało, że wielu zaczęło niepokoić się jej stanem” (Nasr 1997: 18).

Podobną „duchową” diagnozę kryzysu środowiskowego dostrzegamy w literaturze chrześcijańskiej już w średniowieczu. Pisali o tym m.in. ojcowie Kościoła, celtyccy mnisi i wielu innych autorów chrześcijańskich (Sadowski 2015: 137-139). Znamienne są w tym względzie wypowiedzi św. Hildegardy z Bingen, która wiąże winę człowieka względem przyrody wprost z zaburzeniem pierwotnej harmonii stworzenia. Znaczący twórczości Hildegardy uważają, że – jej zdaniem – brak tej harmonii skutkuje zakłóceniem odniesień człowieka do transcendencji, niesprawiedliwymi relacjami międzyludzkimi i okrutnym obchodzeniem się z przyrodą (Bonn 1999: 7; Łepko, Sadowski 2014: 18). Bartłomiej I – prawosławny patriarcha Konstantynopola i kolejny papież, szczególnie zaś Jan Paweł II, Benedykt XVI i Franciszek, podzielają opinię, że u podstaw nieodpowiedzialnych

zachowań człowieka względem stworzenia leży oddalenie się człowieka od Boga. W encyklice *Laudato si'* papież Franciszek przywołując myśl swoich poprzedników, wyraźnie wskazuje, że podstawową przyczyną niewłaściwych relacji człowieka do przyrody jest ludzki grzech (*Laudato si'* 2). Szkodliwe relacje człowieka względem stworzenia są jego konsekwencją i przybierają różne formy: egoizm, indywidualizm, niewłaściwy styl życia, kompulsywny konsumpcjonizm, kulturę odrzucenia, brak troski o najsłabszych teraźniejszości i przyszłości... (*Laudato si'* 5-6).

4. Próby przewyciężenia kryzysu

Praktyczne działania religii na rzecz przewyciężenia kryzysu klimatycznego w perspektywie COP21 w Paryżu przybierały różne formy – były to przede wszystkim orędzia i apele kierowane do polityków, wyznawców i wszystkich ludzi dobrej woli. Apele te miały na celu wywieranie wpływu na decydentów, by podczas paryskiej konferencji podjęły konkretne i ambitne działania na rzecz ochrony klimatu. Liderzy religijni zdali sobie bowiem sprawę z odpowiedzialności za kształtowanie świadomości swych wspólnot religijnych i całej opinii światowej na temat realnych zagrożeń wynikających z kryzysu klimatycznego.

Wydanie encykliki *Laudato si'* przez papieża Franciszka – zwierzchnika Kościoła katolickiego było impulsem dla innych kościołów chrześcijańskich i tradycji religijnych, które także podjęły różne inicjatywy na rzecz ochrony klimatu. Były to przede wszystkim działania lobbingsowe wśród czołowych polityków światowych i najważniejszych gremiów międzynarodowych oraz happeningi i różnego rodzaju eventy. Działania te miały na celu skupienie uwagi światowej opinii publicznej na konferencji klimatycznej COP21, by zmobilizować w ten sposób rządy państw do podjęcia zobowiązań, które realnie polepszą kondycję naszej planety. Niekiedy inicjatywy te były wprost inicjowane orędziami różnych przywódców religijnych. Często zaś, ze względu na te orędzia, wyznawcy różnych religii włączali się w działania na rzecz ochrony klimatu, które organizowane były przez inne organizacje religijne lub świeckie.

Najbardziej powszechną formą wpływania środowisk religijnych na polityków zgromadzonych na konferencji klimatycznej ONZ w Paryżu były apele i orędzia. Wśród najważniejszych z nich znalazły się wezwania do ochrony klimatu adresowane przez przedstawicieli chrześcijaństwa, islamu, judaizmu, hinduizmu, buddyzmu, religii pierwotnych i bahaizmu:

- Apel katolickich patriarchów i biskupów wszystkich kontynentów do uczestników Konferencji klimatycznej ONZ w Paryżu, Watykan 26.10.2015 (Web-03);
- *Black Church Climate Change Statement*, 29.10.2015 (Web-05);
- *Islamic Declaration on Global Climate Change*, sierpień 2015 (Web-07);
- *Rabbinic Letter on the Climate Crisis*, 29.11.2015 (Web-08);
- *Hindu Declaration on Climate Change, The Earth is my mother and I am her child*, 23.11.2015 (Web-06);
- Stanowisko Światowych Przywódców Buddyjskich, Buddyjskie Oświadczenie ws. Zmiany Klimatu, Skierowane do Światowych Przywódców, Paryż 29.10.2015 (Web-01);
- *International Indigenous Peoples Forum on Climate Change Statement at Closing Plenary of UNFCCC COP21 Paris*, Paryż 12.12.2015 (Web-19);
- Stanowisko Międzynarodowej Wspólnoty Bahaickiej, *Shared Vision, Shared Volition: Choosing Our Global Future Together*, Paryż 23.11.2015 (Web-02).

Nie sposób w krótkim opracowaniu dokonać analizy poszczególnych dokumentów. Wydaje się jednak, że charakterystycznym ich elementem jest zachęta skierowana do polityków, by podjęli konkretne działania, które zaowocują realną poprawą stanu naszej planety. Na szczególną uwagę zasługują dwa dokumenty, które stanowią wspólne stanowisko wielu kościołów chrześcijańskich i wspólnot należących do innych tradycji religijnych. Pierwszy z nich *Lambeth Declaration 2015 on Climate Change* został wystosowany 16 czerwca 2015 roku i sygnowany przez 37 liderów religijnych (Web-09). Zaś drugi – *Statement of Faith and Spiritual Leaders on the upcoming United Nations Climate Change Conference, COP21 in Paris in December 2015*

podpisało 154 przedstawicieli różnych wspólnot religijnych zebranych na konferencji klimatycznej w Paryżu. Przedstawiciele ci zgodzili się co do najważniejszych kwestii związanych ze zmianami klimatycznymi i wyzwaniem przed jakimi staje dziś ludzkość. Dokument ten podsumowuje i streszcza stanowiska poszczególnych religii. We wspólnej deklaracji czytamy, że paryska konferencja klimatyczna COP21 jest właściwym miejscem do (Web-10):

- przełożenia ekologicznego włodarzowania na konkretne działania klimatyczne;
- okazania odpowiedzialności międzypokoleniowej;
- zagwarantowania sprawiedliwości klimatycznej;
- zainicjowania bezprecedensowych zmian indywidualnych i strukturalnych;
- podjęcia realnego i wizjonerskiego przywództwa.

Na szczególną uwagę zasługuje zaangażowanie Kościoła katolickiego w lobbing na rzecz ambitnych decyzji COP21. Wielką aktywnością wykazał się w tym względzie sam papież Franciszek, wydając bezprecedensowy dokument w postaci encykliki *Laudato si'*. Z perspektyw niemal roku można już stwierdzić, że wzbudziła ona ożywczy ferment w wielu środowiskach, które dotychczas z rezerwą podchodziły do kwestii klimatycznych. Zaś w środowiskach wrażliwych na kondycję naszej planety wzbudziła ona wręcz entuzjazm. Ponadto papież Franciszek podjął wiele innych działań zmierzających do mobilizacji światowej opinii publicznej wokół kwestii klimatycznych. Na szczególną uwagę zasługuje w tym względzie papieska wizyta w USA. W dniu 23 września 2015 r. Franciszek spotkał się w Białym Domu z prezydentem Barackiem Obamą, następnego dnia, jako pierwszy w historii papież, wygłosił przemówienie na posiedzeniu obu izb Kongresu, a 25 września przemówił na forum Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. Podczas wszystkich swych wystąpień papież Franciszek zachęcał administrację amerykańską i przedstawicieli państw zrzeszonych w ONZ do podjęcia radykalnych i konkretnych decyzji podczas konferencji klimatycznej w Paryżu.

Dużą ofensywę dyplomatyczną na rzecz ochrony klimatu podjął w końcu czerwca 2015 r. kard. Peter Turkson, prefekt Papieskiej Rady

Justitia et Pax. W dniu 29 czerwca na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ zaprezentował papieskie stanowisko na temat zmian klimatycznych w kontekście konferencji klimatycznej w Paryżu (Web-13). Zaś następnego dnia w siedzibie ONZ zaprezentował zasadnicze przesłanie encykliki *Laudato si'* na posiedzeniu Rady Gospodarczej i Społecznej (ECOSOC) (Web-11). Tego samego dnia w nowojorskiej siedzibie UNICEF wygłosił przemówienie do przedstawicieli *Child-Focused Agencies* na temat encykliki *Laudato si'* i wyzwania przed jakimi staje ludzkość w perspektywie zbliżającej się konferencji klimatycznej COP21 (Web-12).

Interesującą inicjatywą środowisk katolickich było powołanie do życia na początku roku 2015 organizacji o nazwie Światowy Ruch Katolików na rzecz Ochrony Klimatu (*Global Catholic Climate Movement*). Organizacja ta zrzesza obecnie katolików świeckich i duchownych oraz ponad 300 organizacji katolickich z całego świata, które zajmują się walką z kryzysem klimatycznym. Celem powstania tej organizacji była powszechna mobilizacja katolików do włączenia się w liczne inicjatywy klimatyczne w perspektywie zbliżającego się szczytu COP21. Z inicjatywy Światowego Ruchu Katolików na rzecz Ochrony Klimatu zebrano 907 048 podpisów pod petycją, która została przekazana sygnatariuszom szczytu klimatycznego w Paryżu (Web-14).

Inną katolicką organizacją, która od lat angażuje się w działalność zmierzającą do zmniejszenia emisji CO₂ jest *Catholic Climate Covenant* (CCC). Ta amerykańska organizacja zrzesza obecnie ponad 17 tys. parafii katolickich i 78 milionów katolików, którym leży na sercu kwestia klimatyczna i będące jej konsekwencją cierpienia, których doświadczają najbiedniejsi mieszkańcy naszej planety. Do najważniejszych projektów realizowanych przez CCC należą: *St. Francis Pledge*, *Creation Care Teams*, *Feast of St. Francis*, *Advocacy*, *Catholic Climate Ambassadors* (Web-15).

Ważną inicjatywą klimatyczną o wymiarze międzyreligijnym była też wizyta reprezentantów różnych tradycji religijnych i organizacji pozarządowych u prezydenta Francji François Hollande'a. 10 grudnia 2015 roku w Pałacu Elizejskim wręczono mu petycję podpisaną

przez ponad 1,8 mln osób, w której apelowano o sprawiedliwość klimatyczną. Zwracano w niej uwagę na to, by przygotowywane w ramach COP21 porozumienie uwzględniało ograniczone możliwości krajów ubogich. W skład tej delegacji wchodził m.in. pastor François Clavairoly, przewodniczący Federacji Protestantckiej Francji, Martin Kopp odpowiedzialny za kwestie klimatyczne w Światowej Federacji Luteranckiej, bp Nicholas Holtam, anglikański biskup Salisbury, bp Leonardo Steiner, sekretarz generalny Konferencji Katolickich Biskupów Brazylii i Ghaleb Bencheikh, przewodniczący francuskiego oddziału Światowej Konferencji Religie dla Pokoju (Web-16).

Kolejną ważną inicjatywą klimatyczną, w którą aktywnie włączyli się wyznawcy wielu religii, były organizowane na całym świecie marsze na rzecz podjęcia ambitnych zobowiązań na szczycie klimatycznym w Paryżu. W marszach tych wzięło udział ponad pół miliona osób. Ze względu na zamachy terrorystyczne, w wyniku których 13 listopada 2015 roku zginęło w Paryżu 130 osób, władze nie wyraziły zgody na organizację takiego marszu w stolicy Francji w przeddzień rozpoczęcia COP21. Organizatorzy marszu zaproponowali więc, by jego uczestnicy wystawili na placu Republiki buty, które miały symbolizować ich udział w marszu. Wystawiono tam wówczas ponad 20 tys. butów, a wśród nich znalazły się, m.in. buty papieża Franciszka (Web-17).

W nawiązaniu do trwającej w Paryżu konferencji klimatycznej w dniu 12 grudnia 2015 roku w Rzymie miała miejsce bezprecedensowa inicjatywa papieża Franciszka. Odbył się wówczas spektakl zatytułowany *Fiat Lux: Illuminating Our Common Home*. Spektakl zgromadził na placu przed bazyliką św. Piotra tysiące widzów. Był on bezpośrednio inspirowany encykliką *Laudato si'* papieża Franciszka i miał na celu ukazać piękno stworzenia, jak stwierdził to abp Rino Fisichella, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Nowej Ewangelizacji. W ramach tego spektaklu na fasadzie i kopule bazyliki św. Piotra wyświetlono zdjęcia i ruchome obrazy zwierząt, roślin i krajobrazów ze wszystkich kontynentów, które nawiązywały do godności człowieka i zmian klimatycznych. Obrazy te opatrzone cytatami z encykliki *Laudato si'*. Wydarzenie to zostało odnotowane przez media na całym świecie (Web-18).

Różnego rodzaju działania na rzecz ochrony klimatu przez środowiska religijne mają miejsce od wielu lat. Wskazany we wstępie zakres czasowy podejmowanych aktywności klimatycznych skłania do ograniczenia się do okresu od opublikowania encykliki *Laudato si'* – 18.06.2015 do końca obrad COP21 – 12.12.2015. Ze względu na stosunkowo niewielki dystans czasowy od zakończenia szczytu klimatycznego w Paryżu można przypuszczać, że wiele z podjętych przez środowiska religijne inicjatyw klimatycznych nie zostało jeszcze opisanych. Stąd wymienione tu działania – jak się zdaje – stanowią jedynie część znacznie szerszych aktywności różnych religii na rzecz ochrony klimatu.

Pomimo tego, że wykracza to poza wskazane ramy czasowe, warte zauważenia są jednak dalsze inicjatywy środowisk religijnych związane z oficjalnym podpisaniem uzgodnionych w Paryżu porozumień. Na uwagę w tym względzie zasługuje wspólne stanowisko liderów religijnych skierowane do przywódców państwowych zebranych w siedzibie ONZ w Nowym Jorku w dniu 22.04.2016 r. w celu podpisania porozumień z COP21. Stanowisko to wprost nawiązuje do encykliki *Laudato si'*. Jest ono wspólnym głosem 176 wspólnot i organizacji religijnych z całego świata podpisanym przez 270 wysokiej rangi liderów religijnych, którzy zachęcają przywódców państw do podjęcia większych starań na rzecz ochrony klimatu (Web-22). W perspektywie zbliżającej się ceremonii podpisania porozumień paryskich z osobnym apelem do polityków zebranych w siedzibie ONZ zwrócili się wyznawcy buddyzmu Soto Zen (Web-23), zaś przedstawiciele denominacji chrześcijańskich zrzeszonych w Światowej Radzie Kościołów wystosowali manifest wzywający do *Ecological Reformation of Christianity* (Web-24).

Podkreślenia domaga się także fakt, że działania klimatyczne ze strony największych religii trwają nieprzerwanie od lat. Najlepiej świadczy o tym raport zatytułowany *Religious Organizations Taking Action on Climate Change* przygotowany przez Elizabeth Allison dla *Garrison Institute*. Raport ten obejmuje jedynie działania do roku 2007 z podziałem na międzyreligijne działania klimatyczne oraz działania w ramach poszczególnych religii i wyznań chrześcijańskich (Web-20).

Innym przykładem religijnej organizacji działającej na rzecz ochrony klimatu jest amerykańska *Interfaith Power & Light*, która od

1998 roku podejmuje liczne praktyczne projekty na rzecz zmniejszenia emisji CO₂. Obecnie organizacja ta zrzesza ponad 72 tys. aktywistów i ponad 18 tys. różnego rodzaju wspólnot religijnych (parafii, synagog, meczetów...) w 40 stanach USA. Po ogłoszeniu przez papieża Franciszka encykliki *Laudato si'* organizacja ta bardzo aktywnie włączyła się w jej promocję i wzmogła swoje działania w perspektywie zbliżającego się szczytu klimatycznego w Paryżu (Web-21).

Na szczególną uwagę zasługuje projekt badawczy *Climate Change in the American Mind*, w ramach którego porównano opinie Amerykanów na temat zmian klimatycznych z okresu bezpośrednio poprzedzającego ogłoszenie encykliki (wiosna 2015 r.) i analogiczne badania z jesieni 2015 r. (3 miesiące po ogłoszeniu encykliki). Wyniki tych badań opublikowano w raporcie *The Francis Effect: How Pope Francis Changed the Conversation about Global Warming*. Raport jednoznacznie wskazuje, że przesłanie papieża Franciszka zawarte w encyklice oraz jego przemówienia wygłoszone podczas wizyty w USA we wrześniu 2015 r. istotnie wpłynęły na Amerykanów, a szczególnie amerykańskich katolików w zakresie ich opinii na temat zmian klimatycznych. Zmiana spowodowana wpływem nauczania papieskiego jest na tyle istotna, że określono ją jako „efekt Franciszka”. Pierwsze badania z tego cyklu przeprowadzono w okresie od 27 lutego do 10 marca 2015 r. na grupie 1273 osób dorosłych, drugie zaś w dniach od 30 września do 19 października 2015 r. na grupie 905 dorosłych obywateli USA. Poniższe tabele przedstawiają zmianę opinii na temat kryzysu klimatycznego w społeczeństwie amerykańskim. Dane te dotyczą wszystkich respondentów, których określono mianem „Amerykanie” oraz wyróżnionej podgrupy amerykańskich katolików (Maibach *et al.* 2015: 1).

W myśl raportu przygotowanego przez zespół uczonych z *George Mason University* i *Yale University* „efekt Franciszka” przejawia się w następujących zmianach opinii obywateli USA na temat kryzysu ekologicznego i jego konsekwencji. Poniższe tabele nie pokazują danych dotyczących odpowiedzi na zadawane respondentom pytania, lecz tylko różnicę, która nastąpiła w okresie pomiędzy marcem a październikiem 2015 roku (Maibach *et al.* 2015: 5-6).

Tabela 1. Zmiana oceny znaczenia kwestii globalnego ocieplenia.

Zmiana opinii Amerykanów nt. globalnego ocieplenia (GO)	Amerykanie	katolicy
Obecnie media częściej podnoszą temat GO (1 lub więcej razy w miesiącu)	4	10
Oglądałem lub słuchałem w mediach programy nt. stanowiska papieża Franciszka w sprawie GO w ciągu ostatnich 5 miesięcy	45	56
Papieskie nauczanie nt. GO było podejmowane w mojej wspólnocie religijnej podczas sprawowania kultu	9	18
Często lub okazjonalnie dyskutuję nt. GO z przyjaciółmi i rodziną	6	5

Tabela 2. Zmiana opinii nt. globalnego ocieplenia pod wpływem stanowisko papieża Franciszka.

Zmiany opinii Amerykanów nt. globalnego ocieplenia (GO)	Amerykanie	katolicy
Stanowisko papieża wpłynęło na mój stosunek do GO	17	35
Spośród osób, które stwierdziły, że papież wpłynął na nich w kwestii GO określony odsetek osób uznał, że zwiększyło to ich niepokój o klimat	50	53
Spośród osób, które stwierdziły, że papież wpłynął na nich w kwestii GO określony odsetek osób uznał, że zmniejszyło to ich niepokój o klimat	8	8

Tabela 3. Zmiana opinii Amerykanów nt. niepokoju spowodowanego globalnym ociepleniem pod wpływem stanowiska papieża Franciszka.

Wzrost niepokoju z powodu globalnego ocieplenia (GO)	Amerykanie	katolicy
Często lub niekiedy myślę o GO	4	8
Jestem zupełnie pewny, że GO ma miejsce	6	13
GO spowoduje straty wśród mieszkańców krajów rozwijających się	15	17

Wzrost niepokoju z powodu globalnego ocieplenia (GO)	Amerykanie	katolicy
GO spowoduje straty wśród najuboższych mieszkańców Ziemi	12	20
GO spowoduje straty wśród mieszkańców USA w znacznym lub umiarkowanym stopniu	9	13
Niepokoję się z powodu GO	8	11
Zagadnienie GO stało się dla mnie osobiście ważne lub bardzo ważne	7	8
Osobiście doświadczyłem efektów GO	5	7

Nauczanie papieża Franciszka na temat zmian klimatycznych akcentuje moralny i społeczny charakter tych zmian oraz wskazuje, że wiąże się one z kwestią sprawiedliwości społecznej i w największym stopniu dotyczą najuboższych. Wystąpienia papieskie na ten temat w okresie od czerwca do października 2015 znacząco wpłynęły na opinie Amerykanów. Inne badania, które przeprowadzono w ramach projektu *Climate Change in the American Mind* w okresie poprzedzającym ogłoszenie encykliki oraz kilka miesięcy po jej ogłoszeniu, obejmowały grupy dorosłych Amerykanów liczące odpowiednio: 1263 osoby w tym 299 katolików i 1330 osoby w tym 293 katolików (Leiserowitz *et al.* 2015: 22).

Tabela 4. Zmiana opinii Amerykanów nt. zmian klimatycznych.

Opinie Amerykanów na temat zmian klimatycznych (ZK)	III 2015	X 2015	różnica
KATOLICY			
ZK mają wymiar moralny	36%	46%	+10%
ZK wiążą się ze sprawiedliwością społeczną	23%	33%	+10%
ZK wiążą się z ubóstwem	22%	29%	+7%
NIE-KATOLICY			
ZK mają wymiar moralny	35%	40%	+5%
ZK wiążą się ze sprawiedliwością społeczną	24%	26%	+2%
ZK wiążą się z ubóstwem	24%	25%	+1%

Na podstawie wyników badań przeprowadzonych w USA jesienią 2015 roku widać istotną różnicę w opiniach na temat globalnego ocieplenia pomiędzy respondentami, którzy identyfikują się jako katolicy i tymi, którzy nie utożsamiają się z Kościołem katolickim (Leiserowitz *et al.* 2015: 20-21).

Tabela 5. Zmiana opinii Amerykanów w sprawie globalnego ocieplenia.

Wpływ papieża na Amerykanów w sprawie globalnego ocieplenia (GO)	katolicy	nie-katolicy	różnica
Ufam opinii papieża nt. GO	77%	56%	21%
Stanowisko papieża w sprawie GO ma wpływ na mój pogląd na ten temat	20%	5%	15%
Stanowisko papieża sprawiło, że przywiązuję więcej uwagi do GO	19%	5%	14%

Badania statystyczne przeprowadzone w USA w ciągu kilku miesięcy po ukazaniu się encykliki *Laudato si'* wskazują dobitnie, że stanowisko papieża Franciszka w sprawie zmian klimatycznych nie tylko zainspirowało innych przywódców religijnych do zabrania głosu na temat ochrony klimatu, ale także znacząco wpłynęło na opinie zwykłych obywateli w kwestii realności dokonujących się zmian klimatycznych, ich moralnego wymiaru oraz różnorodnych konsekwencji.

5. Zakończenie

Od pewnego czasu religie stały się ważnym partnerem w walce z kryzysem ekologicznym. Skala zagrożeń uświadomiła ludziom zaangażowanym w ochronę naszej planety, że do tej walki należy włączyć wszystkich, którzy są w stanie wnieść pozytywny wkład w przywracanie równowagi ziemskiego ekosystemu. Naukowcy i politycy zdali sobie sprawę, że w gronie tym nie może zabraknąć religii. Wielu bowiem uważa, że są one niezbędnym partnerem, bez którego nie uda się wpłynąć na mieszkańców naszej planety i skłonić ich do zmiany stylu życia na bardziej ekologiczny.

Kryzys ekologiczny przybiera obecnie najbardziej dramatyczną postać, co najwyraźniej widać w zmianach klimatycznych. Stąd też zauważa się zwiększoną aktywność różnych tradycji religijnych na rzecz ochrony klimatu. W monografii pt. *Global Warming: The Complete Briefing* opublikowanej przez Johna T. Houghtona cały rozdział został poświęcony kwestiom etycznym i religijnym. Ten wybitny klimatolog wskazuje, że skuteczne zapobieganie zmianom klimatycznym zależy zarówno od wiedzy, jak i od wartości, które przypisujemy środowisku przyrodniczemu oraz naszemu stosunkowi do tego środowiska. Jego zdaniem religia może dostarczyć silnych motywacji do działań prośrodowiskowych (Hughton 2004: 210). Potwierdzeniem tej tezy jest stale rosnąca liczba opracowań na temat roli religii w przezwyciężaniu kryzysu klimatycznego (Kolmes, Butkus 2007; Posas 2007, Sadowski 2010a; Sadowski 2010b; Haluza-DeLay 2014; Taylor 2015).

Niniejsze opracowanie miało na celu ukazanie różnorodnych aktywności religii na rzecz ochrony klimatu. Przyjęto w nim założenie, że encyklika *Laudato si'* papieża Franciszka stanowiła swego rodzaju katalizator, który zmobilizował i zaktywizował różne środowiska religijne na całym świecie, by czynnie włączyły się ochronę klimatu w perspektywie zbliżającej się konferencji klimatycznej COP21 w Paryżu. Wielu przedstawicieli różnych tradycji religijnych wprost potwierdziło wskazaną powyżej rolę papieża Franciszka. Liczne inicjatywy klimatyczne zainicjowane przez liderów religijnych oraz działania na rzecz ochrony klimatu, do których oficjalnie dołączyły religie lub włączyli się poszczególni wierni ze względu na motywacje religijne, najlepiej świadczą o klimatycznym potencjale religii. Aktywność religii wyrażona zarówno w jej wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym może istotnie przyczynić do przezwyciężenia kryzysu klimatycznego. Można mieć tylko nadzieję, że wspólne działania wyznawców wszystkich religii w współpracy z politykami, naukowcami, przedstawicielami świata biznesu i sztuki przyczynią się do większej troski o Ziemię – nasz wspólny dom.

Bibliografia

- Bonn C., 1999, *Der Mensch in der Entscheidung. Gedanken zur ganzheitlichen Schau Hildegards von Bingen*, Abtei St. Hildegard.
- Dehart S.M., 1995, *The Convergence of Praxis and Theoria in Aristotle*, Journal of the History of Philosophy 33, 1, 7-27.
- Franciszek (papież), 2015, Encyklika *Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom* (24 maja 2015), Wydawnictwo M, Kraków.
- Granberg-Michaelson W. (red.), 1992, *Redeeming the Creation. The Rio Earth Summit: Challenges for the Churches*, WCC Publications, Geneva.
- Haluza-DeLay R., 2014, *Religion and Climate change: Varieties in Viewpoints and "practices"*, Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change 5, 2, 261–279.
- Houghton J., 2004, *Global Warming: The Complete Briefing*, Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Kalinowski J., 1960, *Teoria poznania praktycznego*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Kolmes S.A., Butkus R.A., 2007, *Science, Religion, and Climate Change*, Science 316, 5824, 540-542.
- Leiserowitz A., Maibach E., Roser-Renouf C., Feinberg G., Rosenthal S., 2015, *Climate change in the American mind: October, 2015*, Yale University and George Mason University, New Haven.
- Lowdermilk W.C., 2003, *The Eleventh Commandment*, w: R.C. Foltz (red.), *Worldviews, Religion, and the Environment. A Global Anthology*, Thomson Wadsworth, Belmont.
- Łepko Z., Sadowski R.F., 2014, *Ekofilozoficzne znaczenie przesłania Hildegardy z Bingen*, Studia Ecologiae et Bioethicae 12, 2, 11-25.
- Maibach E., Leiserowitz A., Roser-Renouf C., Myers T., Rosenthal S., Feinberg G., 2015, *The Francis Effect: How Pope Francis Changed the Conversation about Global Warming*, George Mason University and Yale University, Fairfax.
- McDonagh S., 1990, *The Greening of the Church*, Orbis Books, Maryknoll.
- McDonagh S., 2007, *Climate Change. The challenge to all of us*, Columba Press, Dublin.

- Nasr S.H., 1996, *Religion and The Order of Nature*, Oxford University Press, New York – Oxford.
- Nasr S.H., 1997, *Man and Nature. The Spiritual Crisis in Modern Man*, ABC International Group, Chicago.
- Posas P.J., 2007, *Roles of Religion and Ethics in Addressing Climate Change*, *Ethics in Science and Environmental Politics*, 7, 31-49.
- Sadowski R.F., 2010a, *Religijne przyczynki do debaty nad zmianami klimatycznymi*, w: L. Karski, I. Grochowska (red.), *Zmiany klimatu a społeczeństwo*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 161-175.
- Sadowski R.F., 2010b, *Religijno-etyczne ujęcie zmian klimatycznych*, *Seminare. Poszukiwania Naukowe* 27, 1, 87-97.
- Taylor B., 2015, *Religion to the Rescue (?) in an Age of Climate Disruption*, *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture* 9, 1, 7-18.
- Tucker M.E., 2003, *Worldly Wonder. Religions Enter Their Ecological Phase*, Open Court, Chicago and La Salle.
- (Web-01) Światowi Przywódcy Buddyjscy, *Buddyjskie Oświadczenie ws. Zmiany Klimatu, Skierowane do Światowych Przywódców*, <<http://ekobuddyzm.pl/2015/12/buddyjskie-oswiadczenie-ws-zmiany-klimatu/>>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-02) Bahá'í International Community, *Shared Vision, Shared Volition: Choosing Our Global Future Together*, <www.bic.org/statements/shared-vision-shared-volition-choosing-our-global-future-together#kq4cLsjWkhKm4vSG.99>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-03) *Appeal to COP 21 Negotiating Parties*, <www.scribd.com/doc/287076328/World-bishops-appeal-to-COP-21-negotiating-parties>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-04) Evangelical Lutheran Church in America, *Statement on Pope Francis' encyclical on climate change*, Chicago 18.06.2015, <<http://elca.org/News-and-Events/7752>>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-05) *Black Church Climate Change Statement*, <www.blackchurchclimate.org/black-church-climate-statement.html>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-06) Hindu Declaration on Climate Change, *The Earth is my mother and I am her child*, <<http://www.hinduclimatedeclaration2015.org/english>>, dostęp: 12.04.2016.

- (Web-07) *Islamic Declaration on Global Climate Change* – sierpień 2015, <<http://islamicclimatedeclaration.org/islamic-declaration-on-global-climate-change/>>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-08) *A Rabbinic Letter on the Climate Crisis*, <<https://theshalom-center.org/RabbinicLetterClimate>>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-09) *Lambeth Declaration 2015 on Climate Change*, <www.cimer.org.au/documents/lambeth-declaration-on-climate-change.pdf>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-10) *Statement of Faith and Spiritual Leaders on the upcoming United Nations Climate Change Conference, COP21 in Paris in December 2015*, <http://actalliance.org/wp-content/uploads/2015/10/COP21_Statement_english2.pdf>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-11) Pontifical Council for Justice and Peace, *Laudato Si': Presentation in the ECOSOC Chamber* (New York, 30.06.2015), <http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20150630_laudato-si-ecosoc_en.html>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-12) Card. Peter K. A. Turkson, *Remarks on the Encyclical Laudato Si' to Child-Focused Agencies* (New York, 30.06.2015), <www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20150630_insights-laudato-si_en.html>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-13) Card. Peter K. A. Turkson, *Statement at the High Level Event on Climate Change* (New York, 29.06.2015), <www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20150629_climate-change_en.html>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-14) Światowy Ruch Katolików na rzecz Ochrony Klimatu, <<https://catholicclimatemovement.global/pl/>>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-15) *Catholic Climate Covenant*, <www.catholicclimatecovenant.org>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-16) *Przedstawiciele religii z petycją u prezydenta Francji*, <<http://ekai.pl/wydarzenia/swiat/x95013/przedstawiciele-religii-z-petycja-u-prezydenta-francji/>>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-17) Rowling M., MacKinnon M., *Pope Francis puts his shoes in the centre of Paris to protest against climate change*, <www.foxnews.com>, dostęp: 14.04.2016.

- independent.co.uk/news/people/pope-francis-puts-his-shoes-in-the-centre-of-paris-to-protest-against-climate-change-a6754151.html>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-18) *Fiat Lux lights up St. Peter's Basilica for environmental awareness*, <http://en.radiovaticana.va/news/2015/12/09/fiat_lux_lights_up_st_peters_basilica_for_the_environment/1192968>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-19) *International Indigenous Peoples Forum on Climate Change Statement at Closing Plenary of UNFCCC COP21 Paris*, <http://spiret.org/wp-content/uploads/2015/11/Formal-Statement_IndigenousEldersandMedicinePeoples_COP21.pdf>, dostęp: 12.04.2016.
- (Web-20) Allison E., 2007, *Religious Organizations Taking Action on Climate Change*, <<http://fore.yale.edu/files/Religious-Organizations-Taking-Action-on-Climate-Change.pdf>>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-21) Interfaith Power & Light, *A Religious Response to Global Warming*, <www.interfaithpowerandlight.org>, dostęp: 14.04.2016.
- (Web-22) *Interfaith Climate Change Statement to World Leaders* (18.04.2016), <https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/bhumi-pledge/pages/146/attachments/original/1461116647/Interfaith_Climate_Change_Statement_Final.pdf?1461116647>, dostęp: 12.05.2016.
- (Web-23) Soto Zen Buddhist Association, *A Western Soto Zen Buddhist Statement on The Climate Crisis* (April 2016), <<http://szba.org/wp-content/uploads/Soto-Zen-on-the-Climate-Crisis.pdf>>, dostęp: 12.05.2016.
- (Web-24) *Manifesto for an Ecological Reformation of Christianity*, (Academy of Orthodox Christian Studies, Volos – Greece, 10-13.03.2016), <www.oikoumene.org/en/resources/documents/other-ecumenical-bodies/manifesto-on-an-ecological-reformation-of-all-christian-traditions/@@download/file/Manifesto_on_an_ecological_reformation_of_all_Christian_traditions_March2016.pdf>, dostęp: 12.05.2016.

Theoretical and Practical Engagement of Different Religious Traditions in Climate Issues

Summary

This article sets itself the goal of presenting a variety of religious activities to protect the climate. It adopts the assumption that – as it seems – was able to confirm that the encyclical *Laudato Si'* was the kind of catalyst that has mobilized and activated the different religious traditions around the world to actively joined in climate protection in the perspective of upcoming climate conference COP21 in Paris. The distinction present in Western thought between theoretical and practical human activity is a reference to show the various climate initiatives of religions, which took place since publication of the encyclical *Laudato Si'* until the climate summit in Paris. The essay distinguished three main points: 1. Experience of the ecological crisis. 2. Reflection of the ecological crisis and its diagnosis. 3. Attempts to overcome the crisis. The author focuses mainly on step third pointing to various practical initiatives of different religious traditions, especially Christianity, Buddhism, Hinduism, Islam, the indigenous religions, the Baha'i faith and common, interreligious climate initiatives.

Key words: encyclical *Laudato Si'*, religion and ecology, climate change, United Nations Climate Change Conference, COP21